

MUALLIM - ALHAMIJADO ČASOPIS MUSLIMANSKO- MUALLIMSKO- IMAMSKOG DRUŠTVA

Avdija HASANOVIĆ

Sažetak

Na inicijativu Džemaludina Čauševića, muallimi osnivaju 1909. godine svoje muallimsko udruženje, a nešto kasnije i čitave ilmijje, koja osniva svoju organizaciju «Džemijjeti- ilmijju». Tako je već na Prvoj redovnoj godišnjoj Skupštini, održanoj 4. augusta 1910. godine, zaključeno da se pokrene javno glasilo Društva pod nazivom *Mualim*. Časopis *Mualim* (Učitelj) izlazio je u Sarajevu, kao glasilo Muslimanskog mualimsko-imamskog društva za Bosnu i Hercegovinu, od oktobra 1910. do juna 1913. godine. Odgovorni urednik ovog lista bio je zenički mualim Muhamed Seid Serdarević. Štampan je na bosanskom jeziku, arapskim pismom, s tim što je uz pojedine brojeve imao i priloge štampane latinicom, najčešće na dvije stranice. Izlazio je kao mjesečnik, dosta redovno, sa izuzetkom nekoliko dvobroja, na šesnaest stranica formata knjige. *Mualim* je zastupao interese imama i mualima, najčešće pišući o njihovom teškom materijalnom položaju i, uopće, nezavidnom statusu i mjestu u društvu. Osnovna zajednička značajka cjelokupnog korpusa časopisa *Mualim* tokom čitavog njegovog izlaženja je obrada statusnih i religijskih tema.

Kob Bosne i Hercegovine je u njenoj stoljetnoj ugroženosti po čitavom nizu individualnih i kolektivnih identiteta koji gotovo ravnomjerno isplivavaju na površinu kroz cijelu njenu povijest: vjera, nacija, jezik, politika, kultura, država... Individualni identiteti, koji se stapaju u kolektivni, mijenjaju redosljed važnosti, dograđuju se i preobražavaju ovisno o vremenu i historijskim okolnostima.

U osobito dramatičnom historijskom periodu, u doba austrougarske okupacije, Bošnjaci/muslimani, nakon dugog perioda nesnalaženja i nepripremljenosti na „novo doba“, iznalaze različite modele individualnog i kolektivnog angažmana i forme zaštite svojih bitnih identiteta. Poseban značaj u ovom nastojanju ima pokretanje štampe printane arebicom, koja je služila kao brana austrougarskoj hegemoniji i primarno sredstvo za oblikovanje bošnjačke društvene svijesti.

Na inicijativu Džemaludina Čauševića, muallimi osnivaju 1909. godine svoje muallimsko udruženje, a nešto kasnije i čitave ilmijje, koja osniva svoju organizaciju «Džemijjeti- ilmijju». Tako je već na Prvoj redovnoj godišnjoj Skupštini, održanoj 4. augusta 1910. godine, zaključeno da se pokrene javno glasilo Društva pod nazivom *Mualim*.¹

Časopis *Mualim* (Učitelj) izlazio je u Sarajevu, kao glasilo Muslimanskog mualimsko-imamskog društva za Bosnu i Hercegovinu, od oktobra 1910. do juna 1913. godine. Štampan je na bosanskom jeziku, arapskim pismom, s tim što je uz pojedine brojeve imao i priloge štampane latinicom, najčešće na dvije stranice. Izlazio je kao mjesečnik, dosta redovno, sa izuzetkom nekoliko dvobroja, na šesnaest stranica formata knjige. *Mualim* je zastupao interese imama i mualima, najčešće pišući o njihovom teškom materijalnom položaju i, uopće, nezavidnom statusu i mjestu u društvu. Glasilo se tako posredno obraćalo vlastima sa željom da se takvo stanje popravi i da čitav ovaj stalež, od koga zavisi najraniji odgoj mladih, dobije tretman koji mu po važnosti djelovanja i pripada.

¹ Glasilo Muslimansko-mualimsko-imamskog društva. Mjesto izdavanja: Sarajevo; jezik: turski i bosanski; pismo: arabica i latinica; izlazio jedanput mjesečno. Izlazio u periodu 1910-1913. God. I, br. 1. oktobar 1910 – br. 12, septembar 1911. God. II, br. 1. oktobar 1911 – br. 12, septembar 1912. God. III, br. 1, septembar 1912 – br. 12, juni 1913. Odgovorni urednik: zenički mualim Muhamed Seid Serdarević. Islamska štamparija, Sarajevo. Ujedinivši se s časopisom *Misbah* u prvoj polovini 1914. godine, nastavlja da izlazi pod nazivom *Jeni Misbah*.

Najveći broj priloga je iz domena religije, a neki se bave naukovanjem religije. Značajan je broj priloga koji za predmet imaju probleme školstva, posebno poučavanje vjere, a konstatirali smo i zanimanje za savremena društvena pitanja. To je razumljivo kada se ima u vidu uloga *Mualima* kao staleškog glasila. Mnogobrojni su ciljevi ovog udruženja. Prvi je, svakako, borba za reformu nastave u mektebima, zatim uvođenje udžbenika na maternjem bosanskom jeziku, kao i borba za bolji materijalni i statusni položaj imama i vjeroučitelja u tadašnjem bosanskohercegovačkom društvu. Svi su ovi ciljevi javno obznajivani i propagirani u listu *Mualim*. U časopisu je nekoliko priloga doneseno na turskom jeziku.

Što se tiče programskih načela ovih udruženja ona se mogu sagledati iz usvojenih Pravila. Tako je navedeno da je zadatak Društva ujediti svu ilmijju u Bosni i Hercegovini u jednu cjelinu kako bi zajedničkim snagama radila na širenju dobre i zdrave prosvjete, a naročito vjerske. Zatim da radi na učvršćivanju islamskih vjerskih osjećaja i poticanju pripadnika islamske vjere na ispunjavanje vjerskih obaveza, na suzbijanju protuislamskih ideja i običaja, na iskorjenjivanju zlih i štetnih navika koje su se vremenom uvukle u Islamsku zajednicu, da se muslimanskom podmlatku daje valjan i jedinstven odgoj, da se štite staleški interesi i ugled ilmijje i radi na tome da se on podigne i održi na visokoj razini što ulemi i pripada.

Društvo se još obavezalo na potpomaganje siročadi i udovica svojih redovnih članova koji su siromašni, a koji nemaju penziju, kao i pružanje materijalne podrške svim članovima koji se zadese u izvanrednim okolnostima. Zauzet je jedinstven stav da je potrebno posebno poraditi na tome da se materijalno stanje mualima, imama, muderisa i vjeroučitelja poboljša. Također je naglašeno da Društvo ne smije pripadati ni jednoj političkoj stranci, ali da mu je ipak dužnost da podrži one misli, ideje i aktivnosti koje su od koristi za ehli-islam u Bosni i Hercegovini bez obzira od koga one dolazile. (*Mualim*, II/1912, br. 7, 97-101)

Najznačajniji autor u *Mualimu* je, svakako, Čaušević čiji cjelokupan spisateljski angažman, posebno gledajući iz današnje perspektive, ima jedan jedini cilj - borba protiv zaostalosti i zapuštenosti. Čaušević se bori protiv izoliranja muslimanskih djevojaka, bori se protiv svođenja njihovog društvenog života samo na kuću. One se moraju, po njegovom mišljenju, uključivati u

škole evropskog tipa. Gledano iz današnje perspektive i sa distance, Čauševićeve namjere su bile plemenite, on je govorio da pokrivanje ženskog lica nije „fard“, nije stroga dužnost, htijući tako postići jedan od važnih ciljeva koji se postavio pred Bošnjake u prvoj polovici XX stoljeća - uključivanje ženske populacije u sve korisne tokove muslimanskog društva u Bosni i Hercegovini.

Muhamed Seid Serdarević je, također, istaknuti autor brojnih priloga u *Mualimu*. S obzirom na vrijeme u kojem je živio, karakterističan je po originalnom stvaranju, prevodilačkoj djelatnosti, radu na reformi vjerske nastave, organiziranju imamsko-mualimskog staleškog udruženja i pisanju brojnih vjerskih udžbenika narodnim jezikom i arebičnim pismom. Autor je Programa za preustroj mekthepe nastave kojeg je izložio na prvoj Skupštini imamsko-mualimskog društva u referatu «Preustrojstvo mektebi-ibtidaijja» 1904. godine. Kao mlad vjeroučitelj vrlo brzo je uočio nedostatke u realizaciji procesa vjerske nastave pa je osnovni pokretač njene transformacije i unapređenja. Sam je pisao potrebnu stručnu literaturu što ga čini jednim od najplodnijih prevodilaca i autora u društvenom životu Bošnjaka na početku XX stoljeća. Kao što smo vidjeli, dugo je uređivao stručni časopis društva *Mualim*, koji se svojom strukturom i tematikom smatrao među najboljim te vrste na našem području.

Mualim se pojavio pola godine pošto je pre-stao izlaziti *Tarik*. U članku *Našim čitateljima* uredništvo iznosi razloge pokretanja lista ističući da za to postoji "velika potreba nas mualima i imama, prvih odgojitelja i vjerskih prosvjetitelja". Ti razlozi izloženi su u slijedećim pravcima: "A mi? Mi to do sada nijesmo činili ni uz najbolju volju nijesmo mogli, jer između toga i nas postoje velike zapreke kao dva velika brda. Koje su to zapreke? To je lahko pogoditi, jedna je nedovoljna opskrbljenost, dakle bijeda, nevolja i kukavnost našeg stanja, te briga za svakdanji život i opstanak svoj i svoje čeljadi. Odakle da uči i prosvjećuje se čovjek koji je umoran od teškog napora, osobito duševnog, što mu ga zadaju borhanje sa sitnom, još bezumnom i neodgojenom nejačadi. A uz to je gladan, brižan i tužan. Kako da uči i naobrazuje se, sve kada bi i imao sredstava, oni koji se brinu kako će pribaviti kruha sebi i svojoj gladnoj dječici. Kako će im naći skloništa od ciče zime i drugih nepogoda vremena. Kako će im druge životne potrebe namirivati?... Kako će se izvući ispod tereta pod kojim stenje, ispod

duga što mu je na vratu zajahao, da očuva povjerenje svojih vjerovnika koje sačinjava njegovu glavnu sermiju". (*Mualim*, I/1910, br. 1-2, 7)

Uredništvo u ovom pristupnom članku nabraja na kraju sve ono što će list donositi pa kaže: "Napominjemo da će list donositi članke iz svih znanosti koje su osobito mualimima i imamima potrebni, a poglavito iz vjerskih znanosti i uzgojoslovlja, donosiće, zatim, rasprave o tome kako se šta imade predavati u mektebima i medresama, o čemu treba da se na vazovima govori i kako, pa i dobre vazove u cijelosti. Štampaćemo u listu uopće radnje poučnog sadržaja i odgojnog smjera. Osim toga nastojaćemo da upoznajemo svoje čitaoce sa prosvjetnim prilikama i radom na tome polju naše braće muslimana iz drugih krajeva prostranog muslimanskog svijeta. Prikazivaćemo u listu na novopisane ili štampane knjige i kitabe bilo na našem jeziku, bilo na turskom ili arapskom te prepričavati što god vidimo da je za nas korisno". (*Mualim*, I/1910, br. 1-2, 9)

Uredništvo potcrtava osnovne razloge pokretanja lista: „Mualimi i imami do skrajnosti potištena i do poniženosti zapostavljena, a uz to po svome zvanju najodličnija dva staleža, trebaju da imadu svoje glasilo koje će zastupati njihove staleške interese, iznositi na javnost njihove opravdane želje i tražbine, čuvati i štiti njihova prava... Mi smo organizovani, na čelu naše organizacije stoji vođstvo (Odbor) koje njome upravlja i ispred sviju nas radi. Članovi naše organizacije treba da znadu šta se u društvu zbiva, šta vođstvo radi itd. Nu, ali kako će naše vođstvo nas izvješćavati o tome ako nejma svog glasila?... I ovo je najglavnije, nama je nužno kao kora hljeba da se što više prosvjećuujemo i naobrazujemo, a mi – na žalost – za to do sada prilike ne imadosmo, nego smo se morali zadovoljiti i iktefa učiniti s onim znanjem što smo ga sa sobom iznijeli iz mekteba i medrese, ne uzimajući u obzir rijetkih izuzetaka koji imadoše sve uvjete da steknu priličnu naobrazbu i imadoše sreću naobraziti se dovoljno...

Druga zapreka sastoji se u tom što su znanosti koje su nama najpotrebnije na tuđim jezicima, a nas imade, smijemo reći, 90 postotaka koji ne vlada tim jezicima u tolikoj mjeri da bi se mogao sam iz njih naobražavati i znanje stjecati. Kriivicu za nepoznavanje tih, neophodno potrebnih nam jezika, ne nosimo mi nego nesavremeno uređenje naših zavoda i nepraktični način predavanja u njima. Kad bi smo, dakle, i raspolagali dovoljno materinskim nam jezikom – što je na

žalost u stvari sasvim drukčije – s kojeg bi se jezika mogli prilično naobraziti u svjetskim znanostima, opet bi smo morali da ostajemo u vjerskoj naobrazbi sakati, jer o vjeri i njezinim znanostima nejmamo ništa napisano u našem jeziku. Doda li se tome da ne poznamo dobro ni materinski nam jezik – kako to već natuknusmo – jer se na žalost u našim medresama ne obučava, biće jasno da su nam vrata i svjetskoj naobrazbi zatvorena". (*Mualim*, I/1910, br. 1, 5-8)

Pitanje imenovanja jezika i odnosa prema njemu je, također, u žarištu interesa Uredništva: „Drugo je čemu hoću da prigovorim, ukočenost u nazivu jezika. *Mualim* nije politički list, on je vjerski i prosvjetni list. Cilj mu je braniti interese organizacije, podučavati najšire slojeve u vjeri i širiti arapsko pismo i u najzabitnijoj islamskoj kući da ovaj cilj postigne, potrebna mu je naklonost mase. Ovu naklonost je *Mualim* dosta i postigao, ali će je i još više postići bude li pisao najlakšim stilom, izbjegavajući strane izraze koje prosta masa ne zna, ili tumačeći ih ako ih se ne može otresti, tako to već *Mualim* i običaje. Pod ukočenosti u nazivu jezika, mislim nazivanja iste istog 'našim' i 'maternjim'. Islamska masa bez oklijevanja naziva ovaj jezik 'bošnjački'. Da li će se ovaj jezik u našoj domovini zvati: bošnjački, hrvatski, srpski, ili onom nakaradom srpsko-hrvatski (dva adžaba na jednom dušeku) to će vrijeme riješiti. Izbjegavanje iz svih ovih naziva u naziv 'naš' i 'materin' je dosadno, i iz iskustva znamo da se na to sa nekim nepovjerenjem gleda. Ovo nepovjerenje umanjuje naklonost mase za list, a to smeta cilju i svrhi lista. Stoga ovu ukočenost treba odstraniti, da list još više korijena u islamskoj kući uhvati". (*Mualim*, I/1911, br. 10, 168-169)

Odnos prema arabici bit će uvijek iznova potcrtavan tokom čitavog izlaženja lista. „Sva su druga pisma tuđa. Mi se njima služimo iz nužde i zbog okolnosti u kojima se nalazimo, sa jedne strane, a sa druge, što se je prije mislilo da se naš jezik našim islamskim pismom ne može pisati, k tome treba još dodati da se je arapski hurufat među našim miletom smatrao nekako kao čisto vjersko pismo kojim se ne smije pisati ono što u vjeru ne spada ili sa njom nejma nikakve veze, da je ovako još potrajalo islamsko bi pismo bilo stegnuto samo na saruklije, a u mnogoj islamskoj kući sasvim iščezlo (čega ima i danas dosta), kakve bi, pak, bile posljedice toga, ne treba ni govoriti". (*Mualim*, I/1911, br. 10, 163)

Iz oblasti odgoja i obrazovanja, prije svega

vjerskog, čitav je niz priloga. Tako je već u prvom dvobroju lista štampan nepotpisan članak *Uzgoj*, u kome je uredništvo iznijelo svoje mišljenje o pitanjima odgoja mladih. Konstatira se nedostatak svjetovne naobrazbe i izučavanje niza predmeta koji trebaju osposobiti buduće mualime na, barem, osnovne pojmove i razumijevanje iz prirodnih i društvenih nauka. U navedenom članku se na vrlo jednostavan način objašnjavaju vrste i podvrste nežive prirode i izvještavaju čitaoci kako tu klasifikaciju vrši kemija i biologija, što je, sigurno, dobro došlo područnim vjerskim službenicima koji o prirodnim naukama nisu ništa znali, jer su one u nastavnim planovima i programima vjerskih škola svih stupnjeva bile potpuno zanemarene. Pisac ovog članka osjeća potrebu da pruži najelegantnije pojmove o osobinama organskih i anorganskih tijela, da objasni definiciju organizma i sl. Članak je izišao u tri nastavka, poslije čega je prestao izlaziti, iako je u trećem broju najavljen nastavak.

Tumačenje vjere i vjerskih propisa vrlo često se nastoji usmjeriti u društveni aktivitet i realnost kako bi se spriječila kako individualna, tako, gotovo, i nacionalna izoliranost. „Din nalaže ljudima rad i stjecanje nazivajući to ibadetom, ako im samo cilj rada nije prljav i gadan, odnosno ako je cilj dobar i plemenit, a oštro osuđuje izležavanje i lijenost". (*Mualim*, I/1910, br. 1, 12) Istodobno se prigovara i isposništvu kao vidu izolacije „Din, tj. pravi din ne zabranjuje udovoljavati svojim prirodnim nagonima, ne traži da se oni ubijaju, niti nagoni na odricanje užitaka ovoga svijeta. Nejma ni jedne vjerske zabrane koja se ne temelji na načelu otklanjanja zla, štete i opasnosti koja čovjeku prijete u kojem bilo pogledu. Stoga je zabranjeno čovjeku samo ono što mu škodi, ili dinu, ili osobi, ili umu, ili arzu, ili imetku". (*Mualim*, I/1910, br. 3, 38-39)

U jedanaestom broju lista Uredništvo u članku *Naša vrhovna autonomna vlast za vjersku prosvjetu našeg mileta*, zamjera onima koji su se borili za vjersko-prosvjetnu autonomiju što za dvije godine ostvarenja autonomije nisu ništa značajno učinili na unapređenju vjerskog i prosvjetnog života. Uredništvo se pita "da li je vjerska naobrazba i prosvjećenost našeg mileta postala što veća kakvoćom i kolikoćom nego što je prije bila ili bar pored sadanjeg stanja stvari ima li izgleda da će takva postati, i je li imalo poboljšano stanje vjerskih zvaničnika i učitelja za koje se ljudi bajagi toliko zalagaše, a ovi ih upravo svojim potpomaganjem i agitiranjem za

njih u narodu zadužiše". (*Mualim*, I/1911, br. 11, 176) U članku se, zatim, otvoreno postavlja pitanje utroška sredstava koja se akumuliraju u fond Vrhovne autonomne vlasti i naglašava se da je ta sredstva preče ulagati u unapređenje nastave nego stipendirati studente na svjetovnim fakultetima.

U seriji članaka pod naslovom *Pojam kulture* nastoji se razlučiti prava, istinska kultura od kiča, pomodarstva, povoda, snobizma. Oni su pisani očito u vrijeme kada su u Bosnu i Hercegovinu, koja je dolaskom Austro-Ugarske postala dijelom Zapada, počele prodirati evropske norme ponašanja, koje su odudarale od stoljećima formiranih navika, a vrlo često nisu imale nikakve veze sa istinskim kulturnim tekovinama. Tako se i bosanski muslimanski narod, koji je vijekovima živio zatvoren i do pojedinosti izradio kodeks i mišljenja i ponašanja, susreo s Evropom preko njenih često najbezzrednijih tekovina, koje su je samo diskreditirale i stajale na putu da se novim vrijednostima zamijene stare. Takav čovjek bio je u velikoj dilemi kada je trebalo da prihvati kao suvremeno, novo, moderno ono od čega je on svim svojim bićem zazirao.

S novom vlašću brzo i sigurno prodiru kapitalistički odnosi koji su beskrupulozno stavili u prvi plan profit, izrabljivanje, a sve druge vrednote su najednom postale beznačajne pred sve-moćnim zakonitostima obrta i oplodavanja kapitala. Uz taj sistem, kao njegov neminovan prtljag, išle su mjenice, kamate, povjerioci i dužnici, dionice, egzekucije, poreznici, ovrhovoditelji, žandarmi, šumari i financi. A kad se nagomila jad i kada taj najamni radnik dođe u ćorsokak, zvala ga je fabrička kantina i u njoj birtija, u kojoj će i zadnju paru uz def pjevačice ostaviti opet kapitalisti. I tako, za miran život, za strogi patrijarhalni moral, koji je postao istinska prepreka progresu, nudila mu se ovakva zamjena, pa je to krupan razlog što se muslimanske mase nisu brže i trajnije uključile u nove tokove. Ovo je sigurno imao u vidu i autor članka kada kaže da mu je namjera "da svoje čitatelje koliko bilo upoznamo s pravim pojmom njezinim". Interesantno je da članak potpisuje „Anonim" čime se da naslutiti ne samo redakcijski stav nego i, vjerovatno, izvjesna bojazan elaboriranja ove teme pred okupatorskom vlašću.

Početak političkog organiziranja nosi i brojna razočarenja masa prema politikantima i ljudima koji u bavljenju politikom vide vlastiti interes. Otuda i potreba da se široki narodni slojevi

educiraju o pravom profilu političara, ali i da se upozore Bošnjaci na prisutni realitet licemjerja političara: „Oni političari koji su uistinu političari, a uz to požrtvovalni, iskreni prijatelji svoga naroda i pravi dobroželitelji njegovi, čine ono prvo tj. izvedu ga ondje gdje mu ide u susret sreća i blagostanje i podignu ga na prijestolje gospodstva i carevanja. Političari, pak, koji nemaju gornjih svojstava, dakle šarlatani (ko opsjenjuje svijet načinjavajući se da je nešto što uistinu nije), ili kojim je stalo do ličnih džepova i kojim je krajnja želja vlastita sreća i osobni rahatluk, čine ono drugo: svoj narod unište i upropaste. (*Mualim*, I/1910, br. 3, 43)

Iznova se opetuje da vjera i kultura nisu konfrontirani pojmovi, da vjerski tradicionalizam ne smije biti prepreka kulturnom uzdizanju i prihvatanju istinskih zapadnjačkih vrijednosti. „Vjera je jedan dio kulture, a mi smo u njoj slabi, niti kako treba poznamo njezinih načela, niti ih vršimo. Imati državno uređenje i državnu vlast dolazi od kulturnosti, ali kakvo je naše državno uređenje takve su naše državne vlasti, to i sami znademo. U područje kulture spada i ratarstvo (poljodjelstvo) a mi mu nijesmo dobro vješti. Isto tako i zanati, a mi ih malo poznamo; trgovine – a mi smo u njima zaostali; znanosti - a mi ih malo gojimo; ćudoređe (adab), zakoni, veliki i zamašni podhvati, izumi, otkrića - to su sve sastavni dijelovi kulture, a mi smo u svemu tome posve stali slabo". (*Mualim*, I/1911, br. 5, 77)

Članci se završavaju pozivom muslimanima da shvate jednom da nije dobro samo ono što je plod njihova iskustva, te da treba odmah prihvatiti sve pozitivne tekovine Evrope, jer bez toga nema napretka. "Mi smo ljudi koji rado ostajemo pri starom, ništa staro nećemo da propustimo, budući da je to za nas vrlo ubitačno, to se nama užasno sveti, mi smo ljudi koji smo neprijatelji svemu što nije naše, što nije niklo u našoj glavi, mi mrzimo sve što je tuđe, nećemo 'tuđinštinu', a to sve u ime domovine i od tobožnjeg domoljublja. To je naša velika pogreška, mi se ljuto varamo kad mislimo da ćemo rodu i domu pomoći mržnjom i zabacivanjem svega što je tuđe". (*Mualim*, I/1911, br. 3, 44)

U prilogu pod naslovom *Napredak i naprednost* autor elaborira šta je to istinski napredak upoređujući napredak u tehničkim disciplinama sa napretkom u obrazovanju, školstvu, pa kaže: "Kad bi se taj jezik (arapski) po modernoj metodi predavao, kad bi se predavao onako kao što se jezici predaju, čim bi se za tri godine steklo više i

temeljitijskog znanja iz tog jezika nego sada za 7—8 godina, to bi bilo za naše softe i uopće za svijet nas veliki napredak". (*Mualim*, I/1911, br. 7, 121)

Od literarnih priloga u prvom godištu *Mualima* nalaze se tri pjesme istog autora (M. Šemsudina, vjerojatno Sarajlića): *Svoji*, *Lijep spomen i Nur*. Pjesma *Svoji* sastoji se od pet strofa, socijalno-humanitarnog je sadržaja. Pjesma *Lijep spomen* ima četiri strofe od po osam stihova, opisuje ostarjelog bolesnog čovjeka koji prije smrti dijeli svu svoju ušteđevinu ubogima, koji mu kod ispraćaja do groba svojim brojnim učešćem izražavaju svoju zahvalnost. Treća pjesma *Nur* ima sedam strofa od po četiri stiha, u njoj se iskazuje tuga, bol majke zbog smrti sina, najvjerojatnije jedinca, koja u tome stanju vidi svjetlost (nur) što izbija iz svježe humke njenog voljenog djeteta.

U desetom broju lista pojavio se članak *O arapskom pismu kod nas i u Mualimu*, potpisan inicijalima I. Haki (moguće Ibrahim Haki Čokić). Uredništvo se ogradilo od autorovih konstatacija opaskom: „Donosimo ovaj članak jednog odličnog našeg prijatelja, mada se s njim potpuno ne slažemo". Pisac članka pozdravlja upotrebu arebice "u bosanskom jeziku" i naglašava da su "sva druga pisma tuđa". Priznaje da je bilo otpora uvođenju arapskog pisma, ali da je ono prihvaćeno i od mogućih njegovih protivnika. U prilog njegovoj upotrebi govori i okolnost da većina vjerske inteligencije ne zna turski jezik, a latinicom se ne želi služiti osobito s ljudima s područja bivše Osmanske carevine. I. Haki daje neke sugestije i prijedloge kojim bi se usavršila ortografija arebice, odnosno njeno vjernije prilagođavanje sistemu i prirodi bosanskog jezika i pravopisa. Drugu zamjerku stavlja autor Uredništvu *Mualima* zbog "ukočenosti jezika" a, u stvari, prigovara listu što naš jezik naziva "našim" i "materinjim" i kaže "da islamska masa bez oklijevanja naziva ovaj jezik bošnjački". Malo dalje nastavlja: „Da li će se ovaj jezik u našoj domovini zvati bošnjački, hrvatski ili srpski ili onom nakaradom srpsko-hrvatski (dva adžaiba na jednom dušeku) to će vrijeme riješiti".

Još jedan prilog iz područja jezika, odnosno pravopisa, pod naslovom *Pisмени znaci*, štampan je u prvom broju *Mualima*. To su, u stvari, uputstva kada, kako i gdje treba upotrebljavati znakovne interpunkcije kojih prema piscu ovog članka ima devet. Autor navodi vrlo uočljive primjere na kojima se može utvrditi značaj pojedinih interpunkcijskih znakova koji su nekada presudni za ispravno shvaćanje smisla teksta. Uzima za

primjer i kur'anske interpunkcijske znakove, koji bi, kad bi se pogrešno primjenjivali, davali drugačije tumačenje pojedinih ajeta.

Uredništvo člankom *Na početku druge godine* s radošću obavještava čitaoce da *Mualim* ulazi u drugu godinu izlazenja te da je prebrodio početničke slabosti. Naglašava se da je list stekao velik broj čitalaca, a i zavidan broj pretplatnika, iako bi mu dobro došla još veća i materijalna i moralna pomoć kako čitatelja, tako i vjerskih te kulturno-prosvjetnih institucija. Redakcija lista pratila je i događaje općedruštvenog karaktera i na njih reagirala, a katkada se pojavljivala i kao izdavač brošura u kojima su tretirani mnogi problemi iz društvenog života Bošnjaka. Tako je u izdanju *Mualima* izišla knjižica *Pisma Safije hanume u obranu muslimanskog ženskinja*. Safijehanuma je pseudonim spisateljice Safije Pupiće-Pletikosić. Ta brošura je izazvala živu reakciju među muslimanskom inteligencijom i uskoro se pojavila druga pod naslovom *Odgovor na pisma Safije hanume* autora dr. Hamdije Karamehmedovića.

Redakcija *Mualima* se brani od ovakvih napada u članku pod naslovom *Dvije brošure* i polemizira sa dr. Karamehmedovićem odbijajući sve njegove optužbe na imame da oni, tobože, vode propagandu protiv škola i svjetovnog obrazovanja, i pokušava objasniti zašto se *Mualim* odlučio izdati inkriminiranu brošuru pa kaže: "*Puštamo pisma u svijet držeći da u njima ima mnogo toga što bi kod nas trebalo čitati i znati*". (podvukla redakcija) (*Mualim*, II/1911, br. 1, 14)

U seriji članaka pod naslovom *Prostitucija i njezine posljedice* tretira se toliko stara, a uvijek aktualna društvena pojava - prostitucija sa svim svojim negativnim implikacijama, koja nanosi raznovrsne štete.

Pod naslovom *Zorna nastava* (*Mualim*, II/1912, br. 9-10, 149) izlazio je članak anonimnog autora (!) u nastavcima: dva u drugom godištu, a jedan u trećem godištu lista. Pisac ovog didaktičkog osvrtu želi poučiti vjeroučitelje o korisnosti nastavnog postupka, htio bi nastavu, odnosno saznanja koja djeca stječu u školi približiti svakodnevnom životu i pojavama koje okružuju učenike. Znajući da ogroman broj *mualima* nema elementarna znanja iz didaktike, pisac na vrlo jednostavan način informira o etapama stjecanja znanja naglašavajući osnovni princip da treba polaziti od prostog do složenog, od konkretnog ka apstraktnom. Iz područja organizacije i izvođenja nastave je i nepotpisani prilog pod

naslovom *Kako se predaje tedžvid u našim mektebima?* U njemu se detaljno opisuje način kako se organizira jedan nastavni sat iz ovog predmeta. Autor je dobar poznavalac i didaktike i metodike nastave kako općih principa, tako i nastave ovog predmeta. Članak bi danas mogao poslužiti u nastavi tedžvida kao primjer kako treba obraditi jednu nastavnu jedinicu. Ističe se zahtjev da nastavnik treba svojim vještim vođenjem sata da dovede djecu u položaj da sama zapažaju, zaključuju i dolaze do definicija. Navodi uz to doslovno učiteljeva pitanja i moguće odgovore djece. Vrlo pristupačno pisac članka je objasnio djeci produženi izgovor pojedinih arapskih glasova.

Kao sastavni dio građe koja tretira pitanja obrazovanja, odgoja i nastave, bila je i rubrika *Misli*, koja je zastupljena u nekoliko brojeva lista. Po karakteru i izboru preovladavaju u njoj maksime pedagoškog i moralno-etičkog sadržaja tada najpoznatijih evropskih mislilaca, pedagoga, filozofa i pisaca: Žerara, Pestalocija, Montinja, Monteskieja. Stalno se ističe organska povezanost i integriranost pojma obrazovanja i odgoja.

Uredništvo *Mualima* je koristilo svaku priliku da naglasi značaj upotrebe narodnog jezika a arapskog pisma, pa je vrlo rado štampalo u trećem broju lista pismo muslimana grada Brčkog pod naslovom *Za arapsko pismo*, (*Mualim*, II/1911, br. 3, 35-36) upućeno saborskom klubu muslimanskih poslanika, a u povodu pretresa jezične osnove (ime jezika, pisma). U pismu se traži priznavanje arapskog pisma kao ravnopravnog pisma latinici i ćirilici, što bi, po mišljenju potpisnika, značilo i vid ravnopravnosti Bošnjaka uopće. To bi, kako se kaže u pismu, zaustavilo i iseljavanje, jer bi se muslimanski element osjećao slobodnim i ravnopravnim. Rasprava o jeziku i pismu u Saboru nije vođena kao posebna tačka dnevnog reda, nego je to pitanje naknadno iskrslo prilikom rasprave o Zakonu o građenju, održavanju javnih putova. Kada je trebalo riješiti i pitanje kojim pismom treba pisati natpise na pojedinim putevima, odnosno kojim redoslijedom: latinicom ili ćirilicom na prvom mjestu, narodni poslanik Omer Ćerimagić iznio je prijedlog da se i arebici da jednak status.

U dvobroju 9-10 objavljena je pjesma pod naslovom *Pjesma iseljenika* M. Šemsudina (Sarajlića), koja ima sedam strofa od po šest stihova. Nastala je povodom iseljavanja Bošnjaka u Tursku, a s osnovnom porukom da se to iseljavanje zaustavi, te da se istakne njegova besciljnost i

tragičnost, lična i porodična. Teška srca, skrhanja tijela, bez ikakve perspektive, u beznadežnom položaju napuštali su ljudi svoja ognjišta, ranjivi i bolni, odlazili, a da nisu nikada uspjeli prekinuti sve niti koje su ih vezale za rodnu grudu.

U rubrici *Društveni glasnik* list gotovo u svakom broju donosi staleške vijesti, vijesti iz svijeta, intervju sa članovima Udruženja i sl., ali ima i kraćih osvrt na aktuelne političke događaje kao i na gibanja među muslimanskom inteligencijom, osobito u pogledu njihove nacionalne podijeljenosti. Tako se npr. u članku *Staleška svijest* apeluje na članstvo da staleške interese stavi iznad svih drugih – političkih i nacionalnih, i navodi negativan primjer pocijepanosti na nacionalnoj osnovi koja se desila prilikom održavanja skupštine učitelja narodnih osnovnih škola. „Moraju mualimi upregnuti sve sile da prisile one koji njima vedre i oblače, na to da uzmu u obzir njihove zahtjeve da potraže načina, kako bi se njima udovoljilo da novac koji bi trebalo upotrijebiti za poboljšanje njihova stanja ne rasipaju... Staleška svijest treba da nadvlada i nacionalnu (narodnosnu) svijest, gdje je i ova razvijena; ona treba da bude razvijenija i od političkih osvjedočenja i stranačkih strasti. Je li to slučaj, onda ni jednoj akciji, nikakvu poduhvatu, ne smije se dati kakvo političko obilježje, niti stranački karakter (še'ar)". (*Mualim*, II/1911, br. 4, 58-60)

Nastavak oslikavanja problematike socijalno-društvenog statusa mualima je u članku pod nazivom *Društvena predstavka Vakufsko-mearifskom saboru i odgovor na nju*, u kojem se kaže: „Bijedno materijalno stanje mualima i imama je i suviše poznato, te nije nužno da to potanko iznosimo. Dosta je upozoriti na današnje tegobne životne prilike i na veliku skupoću svih životnih namirnica i da mualim iz onih svojih 30 ili 40 kruna mora da plaća i kućnu kiriju, osim što mu je odatle sve drugo: hrana, odijelo, ogrijev, rasvjeta, odatle mu je nabava svega što je potrebno današnjem kulturnom čovjeku, ako je još i familijaran i otac čeljadi, onda je nesretnan u pravom smislu riječi. Plate mualima, osim što su kukavne, jesu i ponižavajuće, jer su mualimi prvi odgojitelji islamskog elementa u ovim zemljama, postavljaju mu prve temelje daljnjem odgoju, oni su prvi učitelji uzvišene islamske vjere, pružaju narodu temeljne pojmove iz nauke o Bogu, njegovom hazreti Pejgamberu uklesavajući ih u duše nejake dječice, te ga poučavaju iz svega što je najnužnije jednome čovjeku da bude musliman. To je eto, ukratko i nepotpuno reče-

no, zadatak mualima koji su uz tako visoko zvanje plaćeni manje nego obični nadničari. Plate mualima su i veoma mizerne naprama njihovu teškom i napornom radu. Učitelji komunalnih osnovnih škola, koji su naprama mualima veoma masno plaćeni, neprestano se tužakaju na svoje malene plate (od 140 do 180 kruna mjesečno), koje da ne odgovaraju njihovoj službi, odnosno da više zaslužuju budući je njihova služba lakša i manje naporna, nego mualimska, pošto gradivo koje obrađuju s djecom se većinom daje zorno, te po tom lakše prikazati, dok je gradivo što ga mualimi obrađuju većinom apstraktne naravi, te obrađivanje njegovo iziskuje puno više truda i napora. Učiteljima je i inače olakšan rad u školi raznim pomagalicama i naputcima, što u mualima nema." (*Mualim*, I/1911, br. 6, 92-94)

O istim problemima piše anonimni mualim u članku *Kako bi se pomoglo mualimima?* Članak je pun ironije i sarkazma upućenog na adresu nadležnih koji nisu pokazali dovoljno razumijevanja za potrebe svog staleža.

Posebno je zanimljiv prilog objavljen u petom broju lista u kome se čitaoci obavještavaju o glavnim pitanjima o kojima je raspravljala Prosvjetna komisija (anketa) kao i o zaključcima koji su doneseni na kraju. Komisija smatra, kako list obavještava, da svi udžbenici za sve vrste škola moraju biti pisani našim jezikom, a arapskim pismom. Od drugih zaključaka treba spomenuti i onaj koji se odnosi na dužinu trajanja školovanja u muškim mektebima i kojim se traži skraćivanje svugdje gdje uz njih postoji i narodna osnovna škola.

Povodom ulaska lista u treću godinu izlaze redakcija se u članku pod naslovom *Našim poštovanim pretplatnicima* obraća čitaocima apelom da joj oni pruže veću materijalnu i moralnu pomoć i podršku. Ujedno obavještava čitaoca da Udruženje bosanskohercegovačke ilmije namjerava početi izdavati list kao organ društva dva puta mjesečno.

Još je u drugom godištu *Mualima* počeo izlaziti članak u nastavcima pod naslovom *Zorna nastava*. Ovo je, u stvari, prijevod obrađene nastavne jedinice u kojoj je proveden postupak očiglednosti (zornosti), a autor joj je carigradski profesor Satibeg, inače vrstan gimnazijski profesor. Kao preduvjet ostvarenja konačnog cilja nastavnog sata jest da djeca uspiju uočiti pojavu, predmet, ali ako se hoće postići potpuni rezultati, treba još više: da djeca uoče i dijelove iz kojih je predmet sačinjen, materijale od kojih su pred-

meti napravljeni, oblik pojedinih dijelova, pravilno držanje predmeta u ruci, ispravno rukovanje, a što je najvažnije, učitelj treba da nauči djecu da to kažu potpunom definicijom, nipošto kratkim odgovorima, treba da insistira sve dotle dok sva djeca ne uspiju izgovoriti takvu kompletnu definiciju. I iz današnje perspektive predočena metodologija čini se veoma razložnom: „Svaku ovaku metodičku jedinicu moramo razdijeliti u pet stupnjeva, a to su: a) priprava; b) raširivanje; c) združivanje (poređenje); d) shvaćanje i e) primjenjivanje (vježbanje). Učivo je na svjema ovim stupnjevima isto, a razlika je samo u obliku (formi), stoga se ovi stupnjevi zovu formalni stupnjevi". (*Mualim*, III/1913, br. 7, 142)

U dvobroju 9-10 trećeg godišta, štampan je anonimni članak pod naslovom *Reforma mekteba, medresa i dar-ul-mualimina*, pisan povodom donošenja zaključaka Ulema-medžlisa upućenih Vakufsko-mearifskom saborskom odboru o reformi ovih učilišta. U članku *Ko je kriv pa su naše medrese i sada u starom halu?* iznesena je reakcija Vakufske uprave, odnosno Vakufsko-mearifskog saborskog odbora, na saopćenje Ulema medžlisa u *Hrvatskom dnevniku* da je Vakufska uprava kriva što medrese nisu do tada reformisane. Vakufska uprava, tvrdi se u članku, nije sama kriva za takvo stanje, nego je u istoj mjeri kriv Ulema medžlis kao jedan od faktora u čijoj su nadležnosti ovakva pitanja.

List se zalaže ne samo za institucionalno rješavanje i unapređenje sistema školstva i nastavnog plana i programa nego u članku *Bidati* sa vjerskog aspekta osuđuje konzervativnost uleme i široku raširenost „bidata“ (novotarija) smatrajući ih štetnim. „Bidat u ibadetu jest... naša 'Ajvatovica' koju džehalet zove fukarska Kaba itd. Bidati u akaidu jesu najgori, njihova vjera najžešće osuđuje, oni mogu biti toliko gadni, da se izjednače gotov sa kufurom, za njima su bidati u adatu koji mogu da budu ništa manje nego - haram. Jedan je od tih bidata 'nusret dova' koja se od kako je nastao tursko-talijanski rat, obavlja u džamiji na nogama iza svakoga farza... Dakle, našu nusret dovu treba napustiti. Običajna dova pri svršetku cjelokupnog namaza neka i nju sadrži! Drugi jedan bidat pored kojeg gotovo svi drugi bidati zaostaju jest izlaganje 'ši'ru seadeta', tj., tobožnje dlake hazreti Pejgamberove, s.a.v.s., i ljubljenje iste u Begovoj džamiji u Sarajevu 27. noć ramazani šerifa... Sami način obavljanja toga obreda sto puta je gori, nego što je on sam po sebi, jer se njime oskrvnjuje ona jednostav-

nost (sadelek), ona čistota koja je mahsus islamu i njegovim ibadetima, kojom se on, dakle, odlikuje od drugih vjera; time se unosi u islam inovjerski 'ceremonijalizam' koji je zazoran i pametnim pristalicama onih vjera u kojima se on nalazi; u tome je pravi tešebbeh (podražavanje) kršćanima, koji je zabranjen hadisom". (*Mualim*, II/1912, br. 11-12, 149-167)

Uredništvo je nastojalo da objavljenim člancima tretira i aktuelne društvene teme s vjerskog aspekta. Vrlo je interesantan članak o hidžretu koji, i sa vjerskog aspekta, neuobičajeno oštro osuđuje ovu pojavu i jedan je od prvih radova koji jasno i nedvosmisleno osuđuje pojavu iseljavanja nakon višegodišnjeg muka. „Seoba našeg svijeta u Tursku, nije bila ni farz, ni vadžib, ni sunet, ona koja je poticala iz raznih tendencija, među ovima i 'Dunja jesibuhā, što se ističe u našem hadisu šerifu – te je seoba unesrećila i upropastila na hiljade naših porodica. Tome je bilo krivo neznanje i tvrdoglavost, ta dva neprijatelja ljudskom rodu kojih se svojstva, na žalost, nalazi u obilju kod našeg prostog svijeta. Naš svijet nije htio da pita i da sluša pametnih i učenih ljudi od uleme, niti od drugih. Koji god je alim digao svoj glas protiv hidžreta, ožigosan je bio kao 'Švabinovac', plaćenik i izdajnik vjere, danas je valjda svako načisto da ti alimi i drugi ljudi, koji su smetali od hidžreta, nijesu bili ni 'Švabinovci', ni izdajnici vjere, nego pravi prijatelji svoga mileta". (*Mualim*, III/1913, br. 7, 104)

Pitanja reforme mekteba, medresa i Darul-mualimina će se obrađivati u priložima u kontinuitetu tokom izlaženja *Mualima* ali rezultati su bili gotovo zanemarljivi. „Pitanje reforme naših vjerskih učevnih zavoda je još od davno aktuelno, ali se do sada nije pristupalo njegovu definitivnom riješenju. Govorilo se o potrebi reforme, raspravljalo se o načinu kako bi se provela, sazivale se ankete, predviđale se poneke svotice i u proračunima, ali na srijedi nije bilo ništa". Tračak nade pojavio se je kada je Ulema-medžlis odlučio da ponudi svoje konkretne prijedloge rješenja Vakufsko-mearifskom saborskom Odboru: „Glede reforme mekteba zaključio je ovako: U onom muslimanskom mjestu gdje ne postoji osnovna škola, niti imade izgleda da će se naskoro otvoriti, imade se osnivati petogodišnja mektebi ibtidaijja sa minimalnim nastavnim planom iz svjetovnih predmeta koji se u osnovnim školama obrađuju. Ako je u takom mjestu trogodišnja mektebi ibtidaijja već do sada opstojala, ona će se proširiti i podignuti na petogodišnju, inače

će se nanovo osnovati. U mjestima gdje postoji osnovna škola, trogodišnja mektebi ibtidaijja, ako je opstojala – zadržaće svoj stari oblik, a ako nije opstojala, onda će se takova osnovati. Samo je učenicima onih ibtidaijja koji svrše dva razreda i s uspjehom polože ispit, slobodno da idu u osnovnu školu, ako hoće, nijesu dakle prisiljeni da potpuno svrše ibtidaijju... U ženskim mektebi ibtidaijjama koje će biti petogodišnje, učiće se od vjeronauke isto što i u muškim ibtidaijjama (razumije se izuzevši one stvari koje ženskinju ne treba, a dodavši ono što je za njha nužno), te od svjetovnih predmeta: naš jezik, računstvo i geometrija, zemljopis, prirodopis, crtanje, krasnopis, čitanka koja će sadržavati članke iz islamskog adaba i ahlaka, higijene i kućanstva, te ručni rad kao vez i drugo. Knjige za sve ove predmete imaju biti pisane u našem jeziku, arebicom". (*Mualim*, III/1913, br. 9-10, 151-154)

Od drugog broja Uredništvo *Mualima* obaveštava čitaoce da uvodi novu rubriku *Zabava*, "gdje ćemo donositi ozbiljnih i šaljivih pričica, po mogućnosti ćemo gledati da te priče ili pričice budu sadržavale koliko bilo pouke". (*Mualim*, III/1912, br. 2, 28) Već u istom broju s arapskog jezika prevedena je priča *Ako ti se dogodi zlo, ne krivi drugoga* ili *Priča o jednom pobožnom čovjeku*. U slijedećem, trećem broju objavljene su četiri kratke priče: *Eamiš*, *Gospoština* i *budalaština*, *Sve sebi u prilog* te *Ilalakni Ramo*. U broju četvrtom ovog lista štampane su tri pričice: *Ja učim*, autora Hazima Muftića, *Meka u Kabi* i *Jedan Tufejlovac* čiji je autor Sadik. Štampano je i nekoliko šaljivih pričica prevedenih s arapskog jezika: *Znao suditi*, *Htio se oprati pa se još gore zasramio*, *Sretan ali za protivnika*, *Upropašteni Jehudija*, *Otkotrljao se brdu*.

Iz oblasti odgoja, u trećem godištu, štampan je članak *O dječjoj kazni*. Autor navodi misao da je kazna nužno zlo i da je treba izbjegavati "jer se njome čini pritisak na slobodu čovjekovu, naročito na slobodu volje njegove, na što on po svojoj prirodi imade pravo. Stezati nečiju slobodu znači dirati u njegovo pravo, a šta je to drugo nego zlo". (*Mualim*, III/1912, br. 2, 25)

Osnovna postavka autorova o kazni u procesu odgoja mlade ličnosti potpuno je prihvatljiva i odudara od tada uobičajenog mišljenja o ulozi kazne u mektebima, koja se primjenjivala uvijek grubo i nemilosrdno. Međutim, oni koji zloupotrijebe svoje slobode, nastavlja autor, i time nanesu štete drugima (okrnje njihove slobode) treba im dati da osjete gorčinu pomanjka-

nja slobode po onoj arapskoj „Blagodat se može cijeliti tek onda pošto se izgubi”. Dakle, kazna ne smije biti djelo ničije osvete, ona treba da ide za tim da onoga koji je počinio zlo popravi kako se ne bi usudio da to ponovo učini. I kod odabiranja slučajeva kada se kazna može upotrijebiti vidi se da autor kaznu tretira isključivo kao pedagoško sredstvo. Autor osuđuje grube fizičke kazne (osobito falake) kao ponižavajuće za dijete pa kaže: "Danas nema toga ni u jednom mektebu kojim rukovodi moderni mualim”.

U trećem godištu *Mualima* pojavljuje se nekoliko vijesti na latinici, najviše onih koje se odnose na problem poboljšanja teškog materijalnog položaja vjeroučitelja. U jednom od posljednjih brojeva lista u članku *O sajedinjenju našeg društva sa Udruženjem* ističe se da se program rada u jednog i drugog društva, odnosno udruženja u velikom dijelu poklapa, pa izgleda kao da je nekoliko društava suvišno. Rasipaju se snage i sredstva, a osobito je teško osigurati uvjete za izlaženje dva lista *Mualima* i *Misbaha*. Citira dopis koji je uputilo Mualimsko društvo Udruženju ilmije, a koji se odnosi na fuziju.

Već od početka trećeg godišta *Mualima* ublažava se isključiv stav prema drugim pismima izuzev arebice, čime se u ovoj štampi sve češće uočavaju i tekstovi pisani latinicom, a nešto kasnije i ćirilicom. „U pretprošlom broju donesmo izvješće s ovogodišnje društvene Skupštine u kojem smo nehotice izostavili zaključak Skupštine da se odsele u društvenom organu donose neke stvari i latinicom, i to naročito one koje koje se budu ticale vakufske uprave, Ulema medžlisa ili eventualno i Zemaljske vlade". (*Mualim*, III/1912, br. 1, 15-16)

Neprihvatanje evropskih civilizacijskih tekovina vodilo je Bošnjake, čitavo vrijeme Austro-Ugarske uprave, u samoizolaciju i višedecenijsko iščekivanje, pasivnost i kompleks naspram Zapadnjaka i njihove kulture i tehnologije. Uredništvo *Mualima* je angažiranim člancima pokušavalo razbiti ovu izolaciju i kompleks bježeći u prošlost i glorifikaciju nekadašnjih uspjeha muslimana. Ti uspjesi su bili rezultat isključivo vjerskog poticaja za svestrana istraživanja. Na ovom fonu je članak *Islamijet ve medenijet* (Islam i civilizacija), autora Ahmeda Ferida, koji nastoji razbiti evropske stereotipe o islamu i islamskoj civilizaciji: „I dan-danas u Evropi vlada krivo mišljenje da je islam nekulturan i da se protivi kulturi... U Srednjem vijeku u Evropi se ništa ne zna o kulturi, dočim su muslimani (sama ih vjera na

nauku i kulturu nukajući) bili tada potpuno kulturni i jedini lučonoše kulture i prosvjete i kad bi smo rekli da su današnjoj evropskoj kulturi temelj udarili, ne bi smo ni malo prećerali... Arapi prije islamske pojave, ne samo da nijesu knjigu ljubili, nego su se između sebe krvili, što god je lijepo sve su rušili, i živu su djecu u zemlju zakopavali, dočim kad se je islam među njima pojavio, svi su se okupili pod njegovu zastavu i zajednički počeli raditi na kulturnom podizanju. Gdje god su doprli napravili su od gore vrt, a od polja ružičnjak. Sad se pitam šta ih je na to gonilo? Ništa drugo nego one uzvišene riječi koje kažu: ‘Tražite nauku, pa makar i u Kini’, ‘Od bešike do motike traži nauke’, ‘Onaj koji svoju opskrbu na deset nokata zarađuje Božiji je milosnik’. Koliko i kakvih je u islamskom svijetu napravljeno mostova, bogomolja, učevnih zavoda i knjižnica?" (*Mualim*, III/1913, br. 9-10, 148-150)

Osnovna zajednička značajka cjelokupnog korpusa časopisa *Mualim* tokom čitavog njegovog izlaženja je obrada statusnih i religijskih tema. Statusne teme nameće egzistencijalna realnost teškog materijalnog stanja ulemanskog staleža u austrougarskom periodu, a religijske teme su, bez sumnje, jedan od ključnih oblika ljudske svijesti koji utječe ne samo na oblikovanje sistema duhovnih i društvenih vrijednosti, nego i načina življenja općenito, ali i kao sredstvo jačanja bošnjačko-muslimanskog identiteta i brana zapadnim utjecajima. Svi autori se pozivaju na nužnost življenja i djelovanja u skladu sa vremenom, svi su za „napredak”, ali, nije problem u tome je li, ili nije, bila za „napredak” bošnjačka ulema u XX stoljeću. Problem je u tome što su oni tu reformu i „napredak” različito shvatali, interpretirali i definirali, i u tome su razlozi onovremenog nesnalaženja u rješavanju ključnih vjerskih i društvenih problema u Bosni i Hercegovini koja još uvijek luta u svom društvenom i političkom pozicioniranju u koordinatama „krajnje zemlje Zapada okrenute prema Istoku i krajnje zemlje Istoka okrenute spram Zapada”.